

†KAPEL I DET RUSSISKE PALÆ

I årene 1780–1807 var Horsens residensstad for et lille, russisk eksilfyrstehof, bestående af fire søskende til den afsatte og siden myrdede barnezar Ivan VI.¹ To centralt beliggende ejendomme på Torvet (Torvet 2–4, matr. 572, gård nr. 14a–b, jfr. s. 5380) lige over for Vor Frelsers Kirke blev erhvervet som bolig for hoffet og gennemgik i sommeren 1780 en radikal ombygning til fyrstelig residens, herefter betegnet Palæet («Palaiset») (fig. 5). Byggearbejderne finansieredes af det danske hof og ledtes af hofbygmester C. F. Harsdorff med Hans Næss som konduktør. Som lokal entreprenør tilknyttedes arkitekten Anders Kruuse, bistået af billedhuggeren Jens Hiernøe.² Et kapel »for den græske Religion« indrettedes i den midterste af de tre sidefløje, der lå vinkelret på de sammenbyggede forhuse.³ Harsdorff, der stod noget tøvende over for den specielle opgave, valgte den enklest mulige løsning på rummets indretning, idet han betonedede, at adskillelsen mellem koret og tilhørernes rum kunne udføres »ligesom Pateren eller Præsten skulde forlange«, mens et godt krucifiks om nødvendigt kunne anskaffes fra »formeren Geanelli« i Store Kongensgade.⁴ Efter hoffets ankomst i oktober 1780 nyindrettedes kapellet således efter de russiske fyrsters særlige ønsker og behov; bl.a. tilføjedes en ikonostas, og forskellige liturgiske genstande anskaffedes.⁵ 1782–83 ændredes alterpartiet, og rummets udsmykning istandsattes.⁶

Indtil 1807, hvor den længst levende af de fire søskende, prinsesse Catharina, døde, var kapellet ramme om hofmenighedens ortodokse gudstjenester. De blev forrettet af en russisk præst og to russiske kantorer, der havde bolig i Palæet. Enkelte medlemmer af hofholdningen besøgte dog Hospitalskirken, hvor de havde deres særlige pladser (s. 6078). Ved prinsesse Elisabeths død oktober 1782 opstilledes et midlertidigt castrum doloris i Palæet,⁷ hvorefter den afdøde bisattes i Klosterkirken i et nyindrettet gravkapel i kirkens sydøstre ende (s. 5940). Det samme mønster gentog sig ved de efterfølgende dødsfald inden for fyrstehoffet (prins Alexej †okt. 1807, prins Peter †jan. 1798, prinsesse Catharina †april 1807).

Ved hoffets opløsning 1807 afmonteredes Palæet, og hovedparten af inventaret, deriblandt genstande fra kapellet, blev solgt på auktion,⁸ mens 'den græske kirkes billeder', formentlig ikonostasen og ikonerne, blev fragtet til København.⁹ Intet af alt dette synes bevaret. 1810–29 var Palæet residens for prinsesse Charlotte Frederikke, og hele komplekset blev nedrevet 1915.

Bygning. Kapellet (fig. 4) var placeret i en enetages sidefløj af bindingsværk i kompleksets midte. Det målte 9×15 alen (ca. 5,6×9,4 m) og var orienteret nord-syd. Tre af siderne var fritliggende og

vendte mod forskellige gårdrum, mens nordsiden stødte op mod en overdækket passage eller korridor, der fra Palæets indkørsel i vest løb langs hovedbygningens sydside og forbandt denne med sidefløjene. Ved dets nordvestre hjørne fandtes et værelse for en overnattende lakaj, vel en slags vagtværelse. Kapellet oplystes af i alt ni vinduer med blyindfattede ruder, tre i hver langside og tre i den sydvendte kortside. Hovedindgangen var en dobbeltfløjet fyldingsdør i nordvæggen. En tilsvarende præstedør i sydvæggen bag alteret blev efter kort tid erstattet af et vindue. Funktionen af bygningen, der udvendig var gulkalket, gav sig muligvis til kende ved »et stor(t) Kors paa Capellet«, måske opsat på gavlen eller taget.¹⁰

Indvendig var kapellet smykket med 10 piller, beklædt med brædder og gipsede, antagelig halvøjler flankerende langsides vinduer og indgangspartiet. På seks af pillerne var fæstnet konsoller, hvorpå »udhugne Billeder« (*ikoner*). Udsmykningen omfattede desuden otte små postamenter med vaser samt to pyramider, hvorpå var udskåret fire navne (vel de to prinser og de to prinsessers), alle nyklassicistiske dekorationselementer, karakteristiske for Kruuses og Hiernøes arkitekturstil (jfr. s. 5456, 5488).⁷ En panelvæg (se *ikonostas*) todelte rummet i et forhøjet kor eller alterrum for gejstligheden og et skib for menigheden. På fig. 4 ses endvidere to kvartcirkulære skranker (skriftestole(?)) flankerende alterbordet, men disse inventarstykker synes ikke at være indgået i kapellets senere udstyr. Loftet var gipset. Opvarmning skete ved en treetagers *kakkelovn*. Rummet var hvidtet, idet dog en række detaljer, herunder konsollerne, stod forgyldte.¹⁰

Inventar. *Alterbord* (jfr. fig. 4), placeret foran kapellets sydmur. 1782–83 erstattet af eller udsmykket med et nyt lille *alter* »med Zirater og inscription tillige 2de Navne i Zifre«, udført af Jens Hiernøe. Alteret blev stafferet med hvidt, sirater og inskriptioner forgyldt.¹¹

Alterskranke, smykket med »antiche« drejede balustre, malet med perlefarve, balustrene dog sorte med forgyldte detaljer.

Fig. 5. Det russiske Palæ set fra nordøst. Hugo Matthiessen fot. 1914. – *The Russian Residence seen from the north east.*

Alterudstyret omfattede et *alterkrucifiks* af forgyldt sølv samt et firkantet *skrin* af sølv med indvendig forgyldning, formentlig arken (*artoforion*) til opbevaring af de hellige gaver.¹⁴ Endvidere to *skåle* af sølv med hanke, en *kniv* af stål med to kors indgraveret på bladet og en sølvring om skæftet,¹⁵ samt et *skrin* af eg på fire fødder, beslået med jern og sortmalet. Hertil kom et *røgelseskar* og seks *lysestager*, vel alterstager, tre af messing og tre forsøvede, omtalt 1787. En *messehagel* af rød sølvindvirket brokade med guldtræsser og guld-kors er nævnt 1802.¹²

Kapellets øvrige udstyr bestod af et *dåbsfad* på en træfod, sidstnævnte fornyedes 1782.¹⁶ Desuden en *bogstol* beklædt med brunt læder og beslået med messingsøm til korsangerne samt et antal løse møbler, bl.a. et stort *skab* med fire låger, stafferet med perlefarve, to store og to mindre *borde* af fyr, sidstnævnte malet henholdsvis sort og blankt grønt, samt et *spejl*.¹⁷ Rummet oplystes af en *lysekrone*.

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Gammel Skanderborg Amt i almindelighed henvises til s. 2874, vedr. litteratur og for-kortelser smst. til s. 2875; endvidere fortegnelse over arkivalier og litteratur vedr. kirkerne i Horsens, s. 5359 note 1.

ARKIVALIER

RIGSARKIVET (RA). *Partikulærkammeret (Ptk.): Hofholdningen i Horsens*. 117. 1780–1808. Indkomne breve, koncepter m.m. – 118–119. 1780–1783. Bilag til hofholdningsregnskaberne. – *Kongehusets Arkiv: Christian VIII*. 13. 1805–18. Akter vedr. prinsesse Catharina af Braunschweig i Horsens.

LITTERATUR

H. E. Friis, *Det russiske Fyrstehof i Horsens fra 1780-1807 samt dets Medlemmers og nærmeste Families tidligere Liv og Fangenskab i Rusland*, Kbh. 1895 (Friis 1895). – O. Norn, »Harsdorff og Palaiset i Horsens«, *Årb.Årh.St* 1938, 93–120 (Norn 1938). – Bodil Møller Knudsen,

Ole Schjørring og Annette Lerche Trolle, »Det russiske hof i Horsens«, *Vejle Amts Årbog* 1998, 62-75 (Møller Knudsen m.fl. 1998).

Redaktion ved Rikke Ilsted Kristiansen. Redaktionssekretær Heidi Lykke Petersen. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Engelsk oversættelse ved James Manley. Redaktionen afsluttet 2004.

¹ Ivan VI (†1764) blev styrtet fra den russiske trone i 1741 ved kejserinde Elisabeths magtovertagelse. Sammen med sine forældre, Anna Leopoldovna af Mecklenburg (†1746) og Anton Ulrik af Braunschweig-Lüneburg (†1774), samt sin spæde søster Catharina overførtes han til fangenskab i Kolmogorij ved Arkhangelsk i det nordlige Rusland. I fangenskabet fødtes yderligere tre børn, Peter, Elisabeth og Alexej. 1780 besluttede Catharina den Store at frigive de, nu forældreløse, fire søskende. Hun henvendte sig til børnenes faster, enkedronning Juliane Marie i Danmark, med henblik på at finde et sted, hvor de kunne leve i ubemærkethed, men under bevogtning. Efter ide af den Horsensfødte Ove Høegh-Guldberg, udvalgte den østjyske købstad som eksilhoffets tilholdssted. Oktober 1780 ankom de fire medlemmer af det russiske fyrstehof til byen, hvor de skulle komme til at tilbringe resten af deres levetid. Hoffets historie er fyldigt beskrevet i *Friis 1895*. Se endvidere *Møller Knudsen m.fl. 1998*, 62-75.

² Anders Kruise fungerede som ledende bygmester, mens Jens Hiernø forestod den dekorative udsmykning og leverede forskellige møbler til Palæet. For en beskrivelse af Palæets bygningshistorie, se *Norn 1938*, 93-120. Desuden Fr. Weilbach, *Architekten C. F. Harsdorff*, Kbh. 1928, 150-53.

³ Kapellet indleder dermed den række af kirkelige arbejder, som makkerparret Hiernø-Kruise kom til at udføre, jfr. også O. Norn, »Billedhugger Jens Hiernø og hans kirkelige arbejder i Vejle Amt«, *Vejle Amts Aarbøger* 1938, særligt 180-194.

⁴ Harsdorff, der havde overværet en gudstjeneste i en græsk kirke i Rom og dér set, at koret var adskilt fra kirkesalen ved et forhæng, ville ved ombygningens begyndelse blot gøre 'anstalt til gardinernes foretrækning og et simpelt alter med gang og rum bag ved som jeg ved, de også bruger' (jfr. fig. 4). Brev fra Harsdorff til Høegh-Guldberg af 30. juni 1780. RA. *Ptk.* 117. *Hofholdningen i Horsens*. Indk. breve 1780-1808. Om indretning og liturgi i den ortodokse kirke, se Arne Bugge, *Moskva – det tredje Rom. Den ortodokse kirke i Rusland*, Kbh. 1970, 121ff. Den omtalte leverandør af krucifikser var stukkatøren, Domenico Maria Giannelli.

⁵ Hiernø fik 'ved de højfyrstelige herskabers ankomst' ordre til at nedtage og genopsætte 'den gjorde indretning i kapellet', herunder at 'sammensætte deres

medbragte skærme (dvs. ikonostasen) og videre'. Jfr. regning af 27. aug. 1781 fra Jens Hiernø for arbejde ved kapellet efter plan af Harsdorff. RA. *Ptk.* 118. *Hofholdningen i Horsens*. Bilag til rgsk. over indretningen.

⁶ RA. *Ptk.* 119. *Hofholdningen i Horsens*. Bilag til rgsk. 1782-83.

⁷ RA. *Ptk.* 119. *Hofholdningen i Horsens*. Bilag til rgsk. 1782.

⁸ *Møller Knudsen m.fl. 1998* 74. I auktionskataloget fra 1807 findes en liste over de genstande, der skulle sælges fra kapellet, bl.a. skabet, kakkelovnen og det grønmaledede bord, jfr. ndf. RA. *Kongehusets Arkiv. Christian VIII: Akter* vedr. prinsesse Catharina af Braunschweig i Horsens 1805-18 (13). Listen synes dog også at rumme genstande fra den russiske præsts bolig i Palæet, således otte gyldenlæderstole anskaffet til denne 1780, jfr. RA. *Ptk.* 118. *Hofholdningen i Horsens*. Bilag til rgsk. over indretningen.

⁹ Jfr. beregning over indtægter og udgifter i prinsesse Catharinas stervbo, 24. juni 1811. RA. *Kongehusets Arkiv. Christian VIII: Akter* vedr. prinsesse Catharina af Braunschweig i Horsens 1805-18 (13). Ikonernes videre skæbne er uvis. De kan muligvis være overladt det russiske gesandtskab i København, der i tidsrummet 1797-1852 havde en såkaldt transportabel russisk kirke med alterbord og rejseikoner, hellige bøger samt en præst og en kantor, jfr. Anne Myschetzky, »Den russiske kirke i Bredgade«, *Historiske Meddelelser om København*, 1977, 216.

¹⁰ RA. *Ptk.* 118. *Hofholdningen i Horsens*. Bilag til rgsk. over indretningen.

¹¹ 1802 blev 179 store messingbogstaver taget ned, forgyldt og opsat igen, antagelig de her omtalte, jfr. *Friis 1895* 220.

¹² Jfr. *Friis 1895* 220.

¹³ RA. *Ptk.* 118. *Hofholdningen i Horsens*. Bilag til rgsk. over indretningen. Brandts enke, Anne Cathrine, videreførte værkstedet i syv år med hjælp fra parrets tre sønner, jfr. Bent Knie-Andersen, *Horsens sølv. Guldsmedene i Horsens 1500-1900*, utrykt afhandling, 2004, 280. Værkstedet skar desuden et stort, firkantet *†segl* til den russiske præst.

¹⁴ Jfr. *Bugge* (note 4), 122.

¹⁵ Kniven anvendtes til udskæring af offergaven (*prosofora*), et bolleformet brød, forud for den egentlige gudstjeneste. Handlingen foregik ved et særligt bord i alterrummet (*prothesis*), antagelig et af nedennævnte. Jfr. *Bugge* (note 4), 137f.

¹⁶ Foden synes atter fornyet 1783, jfr. RA. *Ptk.* 119. *Hofholdningen i Horsens*. Bilag til rgsk. 1782-83. I den ortodokse kirke sker dåben ved neddykning. Fadet må have fundet anvendelse ved dåb af børn af de udstationerede russiske gejstlige.

¹⁷ Et af bordene kan have fungeret som *prothesis* ved tilberedningen af nadveren, jfr. note 15. Til bordene anskaffedes broderede duge.

†CHAPEL IN 'THE RUSSIAN PALACE' · ENGLISH SUMMARY

History. In 1780–1807 Horsens was the seat of an exiled Russian princely court consisting of four siblings of the deposed and later murdered child Tsar Ivan VI. Two properties on the square Torvet were rebuilt in the summer of 1780 under the supervision of the architect C.F. Harsdorff as a residence for the court. They were thereafter called Palæet (the Palace or Mansion). A chapel 'for the Greek religion' was built in a side wing of the main building. After the arrival of the court in October 1780 the chapel was refurnished in accordance with the instructions of the Russian clerics. It then formed the setting for the Orthodox services of the court congregation. After the last of the four siblings, Princess Catharina, died in 1807, the Palace was dismantled. Objects from the chapel were, like most of the other furniture, sold at auction. The iconostasis and icons were

however transported to Copenhagen and their further fate is unknown.

Building. The chapel was in a one-storey yellow-washed side wing of half-timbering in the middle of the complex. The entrance was on the north side; in each of the other three sides there were three windows. Inside, the interior was divided in two by an *iconostasis* and was also decorated with Neoclassical elements in white with gilded details, done by the sculptor Jens Hiernøe.

Furniture. The furniture comprised, besides the *iconostasis*, a *communion table* at the south wall. In 1782–83 it was replaced by or ornamented with a new small *altar*, a *communion rail* with balusters, several *altar vessels* and a number of liturgical objects specific to the Orthodox faith, including *icons*. There was also a *baptismal dish* and various items of *furniture* as well as a *chandelier*.